

УДК 373.5.033.041

О. О. Колонькова, м. Київ

ТЕХНОЛОГІЇ САМОВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ

Доведено актуальність та ефективність розроблених технологій самовиховання екологічно доцільної поведінки старших підлітків та старшокласників.

Ключові слова: самовиховання, поведінка, екологічна доцільність.

На сучасному етапі розвитку людства не спрацьовують загальноприйняті, звичні норми та правила взаємодії людини з природою. У своїй діяльності людина все більше натикається на суперечності такої взаємодії, спричинені споживацьким ставленням до природи та зростанням потреб. Важливою умовою виживання людства, на сьогодні, є екологічна доцільність будь-якої діяльності та створення нового порядку, нових правил співіснування з навколишнім середовищем [9; 10].

Розуміння «доцільності» опирається на поняття «ціль» (мета) і генетично пов'язане з цілепокладанням як вагомим елементом людської діяльності, що характеризує як мислинневі процеси так і саму діяльність [8].

Екологічно доцільна діяльність передбачає знання законів природи; непротиставлення людини і природи; сприйняття природних об'єктів як повноцінних суб'єктів і партнерів взаємодії з людиною; збалансування непрагматичної і прагматичної мотивації у взаємодії з природою.

Колись звичні речі, сьогодні вже не можуть бути нормою життя. Сьогодні неприпустимою є така звична діяльність, як неконтрольоване використання водопровідної води та електроенергії, скидання усього під ряд сміття в один сміттєвий бак, збирання на галявині квітів у букети, вирубування гілок та малих дерев для багаття або інших потреб, збирання та купівля первоцвітів тощо.

Досягти свідомо керованих змін у поведінці та діяльності можна тільки через внутрішні потяги та особисті переконання [1-3; 5]. Саморегуляцію, що обумовлена внутрішніми потягами

називають самовихованням. Тому процес екологічного виховання обов'язково має включати елементи самовиховання. Самовиховання розглядаємо як свідомо керовану внутрішню роботу над собою, яка інтегрує уявлення про себе, розуміння власних дій та бажання самовдосконалюватися.

Найбільш доцільним для подібних впливів є старший підлітковий вік та старшокласники. Цілеспрямованому самовихованню сприятимуть такі особливості підліткового віку, як формування соціальних мотивів поведінки, поява критичного ставлення до себе та світу. А самовиховання старшокласників можуть забезпечити такі характерні вікові особливості: зростання відповідальності за власні дії та вчинки, ролі самостійних форм діяльності, формування мотивів самовизначення [2; 6].

Констатувальний етап експериментального дослідження засвідчив, що існує нагальна потреба в організації екологічно доцільного самовиховання підлітків та старшокласників, його спрямування на усвідомлення учнями повсякденних впливів кожного на довкілля, ролі однієї людини у покращанні сучасної екологічної ситуації; на компетентне вирішення протиріч взаємодії з природою, корекцію звичок і стереотипів поведінки. З'ясовано, що 44,5% учнів намагаються регулювати свою поведінку, утім не завжди знають наскільки їхні дії шкідливі для природи, або їм не вдається робити так як вони вважають за потрібне. Ці дані засвідчують, по-перше, про недостатню обізнаність учнів щодо впливів своєї повсякденної діяльності на довкілля, по-друге, про наявність бар'єрів саморозвитку: певних стереотипів, звичок, перепон, створених іншими.

Свою поведінку у природі дуже рідко регулюють 24,5% учнів. Ця регуляція поведінки обумовлена здебільшого зовнішніми умовами: «Якщо хтось буде садити дерева, я приєднаюсь», або — «Від одного мене нічого не залежить». Така позиція свідчить про відсутність відповідальності за свої дії та не усвідомлення своєї ролі у збереженні природи.

Значна частина опитаних, 28,9%, вважає, що їхні дії не зашкоджують природі. Така позиція засвідчує, що учні не усвідомлюють своїх впливів на довкілля. Виявлено 8,9% учнів з байдужим ставленням до екологічних проблем найближчого довкілля — вони не бажають нічого робити для збереження природи.

Враховуючи сутність екологічно доцільної поведінки, вікові особливості школярів, ґрунтуючись на результатах констатувального експерименту із з'ясування стану самовиховання екологічно доцільної поведінки старших підлітків та старшокласників подальше дослідження спрямовуємо на розробку та впровадження відповідних педагогічних технологій.

Отже, метою статті є обґрунтування ефективності розроблених технологій екологічно доцільного самовиховання старших підлітків та старшокласників.

Перш за все, в організації процесу самовиховання та побудові виховних технологій необхідно враховувати структуру поняття «самовиховання», а саме: самоспостереження (самопізнання) — самооцінка (самоусвідомлення) — самовдосконалення (самовплив). У реалізації цих технологій роль вчителя мінімальна, він спрямовує діяльність, спостерігає, у разі необхідності допомагає.

Аналіз сутності самовиховання екологічно доцільної поведінки школярів та відповідних теоретичних положень засвідчив, що технології самовиховання екологічно доцільної поведінки старших підлітків і старшокласників будуть ефективними, якщо ґрунтуватимуться на наступних загальнопедагогічних принципах: емоціогенності; забезпечення діалектичного взаємозв'язку між поведінкою і цінностями особистості; активності суб'єкта у цілеутворенні.

Принцип емоціогенності процесу формування екологічно доцільної поведінки старших підлітків і старшокласників ґрунтується на взаємозв'язку мотиваційного і емоційного процесів. Забезпечать реалізацію цього принципу технології самоаналізу на усвідомлення реалістичних уявлень про себе, наслідки власної діяльності для природи, порівняння своїх дій стосовно природного середовища з діями інших. Подібні технології спонукатимуть самопізнання, переживання учнів та внутрішній конфлікт, що сприятиме формуванню бажаних елементів поведінки.

Принцип активності суб'єкта у цілеутворенні (цілепокладанні) ґрунтується на взаємозалежності мотивів поведінки і цілей, які ставить особистість: мотиви впливають на вибір мети, яка сама є потужним стимулом поведінки. Принцип реалізується через технології залучення школярів до формулювання загальної

мети, визначення етапності її досягнення, конкретизації етапних цілей тощо.

У побудові технологій самовиховання цьому принципу відповідатимуть такі, що формують вміння аналізувати свої можливості, ставити екологічні цілі у власній діяльності, забезпечують здатність до свідомого вибору зразків та еталонів поведінки. Такі технології забезпечать актуалізацію самооцінки та самоусвідомлення.

Принцип забезпечення діалектичного взаємозв'язку між поведінкою і цінностями особистості ґрунтується на розумінні поведінки не лише як зовнішнього прояву внутрішнього світу людини, але й як засобу формування її переконань. Принцип передбачає якомога ширше залучення школярів до посильної участі у вирішенні екологічних проблем, створення умов для здійснення екологічно доцільних вчинків.

Технології самовиховання, що відповідають цьому принципу, мають спрямування на формування вольових якостей, актуалізацію екологічно доцільної поведінки у власній діяльності школяра. Дані технології спрямують особистість школяра на самовдосконалення.

Враховуючи те, що невід'ємною частиною повсякденного життя кожної людини є побут, саме на побутові звички варто найперше звернути увагу вчителям у формуванні екологічно доцільної поведінки учнів. Адже, побутова поведінка здебільшого відбувається автоматично на рівні звичних дій. У педагогічному словнику читаємо: «Звички — особлива форма поведінки, здійснення якої в певній ситуації набуває для особистості характеру потреби... внаслідок багаторазового повторення вони поступово автоматизуються та відбуваються майже механічно, без роздумів...» [4, с. 135].

Науковці підтверджують, що буденний контекст людської діяльності є звичним і практично неусвідомлюваним. Закріплення досвіду такої діяльності відбувається в сім'ї та соціумі щодня в результаті повторюваності відношень між речами та людьми [7]. Велику роль в цьому процесі відіграють звички і традиції, що передаються від покоління до покоління.

Психологи зазначають, що людина цінує свої звички і важко від них відмовляється, оскільки звичні дії та умови забезпечують їй спокій і рівновагу у соціальному просторі.

Тому у використанні технологій екологічного виховання потрібен такий психолого-педагогічний вплив, який спонукатиме екологічно доцільну поведінку школяра через переосмислення своїх дій, вчинків та звичок.

У розробці педагогічних технологій самовиховання екологічно доцільної поведінки старших підлітків та старшокласників, крім теоретичних положень бралися до уваги висновки констатувального експерименту про те, що велике значення для підлітків має потреба в самоствердженні, для них притаманне прагнення бути кращим, мати перевагу над іншими. А для старшокласників — в самовираженні — прагнення подобатися, отримувати високу оцінку інших. Сфера екологічної діяльності може задовольнити бажання підлітків бути кращими за інших, а старшокласників — подобатися іншим. Наприклад, така обізнаність і такі вміння, які стосуються повсякденної діяльності, інтересів та потреб кожного, це обізнаність та вміння екологічно безпечно облаштовувати побут, розшифровувати маркування продукції, вміння компетентно пояснити одноліткам чому не можна пити гарячі напої із пластикових склянок, які призначені тільки для холодних напоїв, чому завжди потрібно стискати порожні упаковки перед тим як викинути у смітник, чому необхідно намагатися частіше митися під душем, сортувати сміття тощо.

Саме та інформація, що стосується сфери власної діяльності, особистого впливу, протиріч, з якими вони стикаються щодня у взаємодії з природою, викликає у них найбільший інтерес. Такий підхід відповідає проголошеній ООН декаді освіти в інтересах збалансованого розвитку, яка передбачає об'єднання зусиль для введення цілей сталого розвитку протягом щоденних рішень, а також можливості зміни стилю поведінки та зразків споживання на більш екологічно свідомі, щоб мати якомога менше негативних наслідків для довкілля [9].

Запровадженню в повсякденну діяльність учнів нових норм та правил життя сприятиме: демонстрація зразків такої поведінки іншими; простота у виконанні; доступність для спроб.

Як же спонукати екологічно доцільну діяльність учнів? Якщо брати до уваги безпосередню взаємодію учнів з природою — тут простіше. Адже, природа має потужний виховний потенціал, вона здатна викликати сильні емоції, переживання: естетичний вигляд природних об'єктів, спілкування з тваринами тощо. Якщо йдеться про повсякденно-побутову сферу, то у цій сфері екологічно доцільна діяльність має бути як апіорі — істина, яка не підлягає сумніву. Учні мають бачити і переймати зразки екологічно доцільної поведінки від авторитетних дорослих та однолітків у школі та інших соціальних інститутах. Для забезпечення цієї вигоди дуже вдалими є проєктні технології.

Під час створення та реалізації проєкту учень усвідомлює, що він не продукт свого життя, а його автор, що роль однієї людини у досягненні спільної мети може бути надзвичайно великою. Проєктна діяльність допомагає підлітку та старшокласнику подолати бар'єр стереотипів, відчутти власну значущість, що для них так важливо.

Ще однією ефективною методикою екологічно доцільного самовиховання є програма самоаналізу, яка передбачає набір тестових завдань, виконуючі які учень крок за кроком з'ясує для себе різні зразки та еталони поведінки, їх вплив на здоров'я людини та на природу. Порівнює свої дії з діями інших, а також аналізує можливі шляхи удосконалення своєї поведінки. Робота над програмою спонукає самосприйняття, тобто визнання у собі якостей, які викликають як позитивні так і негативні емоції. Також — самопрогнозування: можливість здійснити вихід за межі себе сьогоdnішнього та ставити реальні завдання на майбутнє.

Також для актуалізації процесу самовиховання екологічно доцільної поведінки розроблено спеціальні вправи на самопізнання, самооцінку та самовдосконалення. Наприклад у вправі на самопізнання та з'ясування суперечностей екологічно доцільної поведінки учню пропонується заповнити таблицю в якій описані екологічно не доцільні зразки поведінки та висловити свої емоції з приводу тієї чи іншої поведінки, виявити знання того, як ця поведінка впливає на довкілля, а також проаналізувати чи зробив би так він і чому.

Вправа на самоусвідомлення поведінки (частково).

Опис поведінки	Якщо говорити відверто, чи зробив би так я?
Сім'я в холодну пору обігриває квартиру, вмикаючи духовку у газовій плиті	Чому?
Сусід постійно ставить своє авто на газон біля будинку	Чому?

Ця вправа відповідає принципу емоціогенності та задіює механізми самостереження, актуалізує внутрішній конфлікт, якщо емоції не співпадають з поведінкою (емоції з приводу певної поведінки можуть бути негативні, а поведінка така ж сама).

Наступна вправа спрямовує школярів на самовдосконалення. Вона пропонує проявити вольові зусилля і зробити вибір у поведінці.

Вправа на самовдосконалення.

Я скажу собі STOP, коли:

- Захочу купити первоцвіти;
- Захочу стати на газон;
- Мені дадуть гарячий напій у пластиковій склянці;
- Побачу продукцію без маркування;
- Викидатиму у смітник використану батарейку...

Вправа спонукає формування вольових якостей учнів, актуалізує екологічно доцільну поведінку у власній діяльності. Сприяє свідомому вибору зразків поведінки. Відповідає принципу забезпечення діалектичного взаємозв'язку між поведінкою і цінностями.

Наведемо приклад ще однієї вправи із самовдосконалення, утім вона спрямована на самовдосконалення через аналіз поведінки іншого. Учні пропонується проаналізувати поведінку друга та скласти йому повчання, якщо поведінка є шкідливою для довкілля.

Вправа на аналіз поведінки іншого.

1. З'ясувати у товариша, чи вдається йому економити ресурси (воду, електроенергію), сортувати сміття, дбати про зелені насадження тощо і з якими труднощами він стикається.
2. Скласти поради для сусіда і переконати, що з цим можна впоратися.

Така вправа забезпечує переосмислення власної поведінки через усвідомлення поведінки іншого. Складаючи повчання іншому, учень закріплює їх сам.

Зазначені технології самовиховання екологічно доцільної поведінки старших підлітків та старшокласників увійшли в програму самовиховання. Програма самовиховання побудована за такою схемою — спочатку актуалізуються механізми самопізнання: самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, потім — внутрішня робота над собою: самовплив та самовдосконалення. На реалізацію програми відводиться 34 години (1 год. на тиждень), з яких: 2 години теоретичних та 32 години практичних самостійних занять.

Логічним продовженням дослідження буде організація самовиховання підлітків та старшокласників через створення екологічно доцільного середовища в школі.

Проведене дослідження засвідчило, що самовиховання екологічно доцільної поведінки — це обов'язкова умова досягнення збалансованих стосунків людини з природою, а також — важлива складова екологічного виховання школярів, особливо починаючи зі старшого підліткового віку.

Література:

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. — М.: Мысль, 1976. — 157 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — М.: Просвещение, 1968. — 217 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. Посібник / І. Д. Бех. — К.: ІЗМН, 1998. — 204 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: ЗАО «Издательство «Питер», 1999. — 584 с.
6. Рувинский Л. И., Соловьева А. Е. Психология самовоспитания: Учебн. пос. по спецкурсу для студентов пед. интов / Л. И. Рувинский, А. Е. Соловьева. — М.: Просвещение, 1982. — 143 с.
7. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. — К.: Либідь, 2003. — 376 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Редкол: С. С. Аверинцев и др. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — 815 с.

9. Режим доступу: www.ecoleague.net.

10. Режим доступу: www.osvita.irpin.com.

Доказана актуальность и эффективность разработанных технологий самовоспитания экологически целесообразного поведения старших подростков и старшеклассников.

Ключевые слова: самовоспитание, поведение, экологическая целесообразность.

The urgency and efficiency of the developed technologies of self-education of ecologically expedient behaviour of teenagers and senior pupils is proved.

Keywords: self-education, behaviour, ecological expediency.

УДК 376.54: 7

О. А. Комаровська, м. Київ

ПРЯМА ТА ОПОСЕРЕДКОВАНА ТВОРЧИСТЬ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню місця виконавської інтерпретації в структурі художньої обдарованості, для ідентифікації якої підтверджується необхідність виокремлення виконавських здібностей як її змістового і діяльнісного концентрату.

Ключові слова: виконавська інтерпретація, пряма та опосередкована творчість

Різноаспектні дослідження такого актуального феномену, як художня обдарованість, досить давно і активно здійснюються переважно в мистецтвознавстві та естетиці як філософії мистецтва, зокрема в контексті творчості (М. М. Бахтін, М. А. Бердяєв, Н. Л. Дмитрієва, М. С. Каган, Л. Т. Левчук, В. І. Мазепа, О. І. Оніщенко, Л. Н. Столович та ін.). Це зрозуміло, оскільки художня обдарованість безпосередньо пов'язана з мистецтвом. Пріоритетними напрямками психолого — педагогічних досліджень є вивчення психологічних особливостей творчого процесу, зокрема в конкретному виді мистецької діяльності (музиці, сценічній творчості, живописі тощо), який, виявляючись у результатах (творах мистецтва), детермінується внутрішніми